

Bureaus voor ontmoeting met moslims

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry v Oers bvoers@rkk.nl

Postbus 13049 3507 LA Utrecht. tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: ROMC Kerkwerk Multicultureel Samen-
leven, Huidevetterstr. 165, B10000 Brussel tel+3225028101

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post- Hospers, Postbus 8506,
RM Utrecht, tel 3503 tel (+31)030-8801880

Redactie

Alper Alasag

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs simon.lambregs@skynet.be

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie) reesink@hetnet.nl

Gé Speelman

Esther Struikmans (kernredactie)

Lay-out: P. Reesink

Website: www.begripmoslimschristenen.jouwweb.nl

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november te zijn geschied.

Administratie, abonnementen, nabestellingen

Secretariaat RK kerkgenootschap in Nederland, Financiële administratie,

Postbus 90.189, 4800 RN Breda secretariaat@bisdombreda.nl

tel. 076-522 34 44

Voor overname van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Geweld en religie is een actueel en veelbesproken thema. Maar helaas is geweld en religie al sinds eeuwen een hot item. De kruistochten (zie Begrip 1996, nr.130) worden nu nog gevoeld door moslims en Arabieren als een ingreep van het Westen in het Midden Oosten. In 2006 behandelde Begrip *Religie en geweld*. Pim Valkenberg schreef daar over *God en Geweld* bl. 194-201. Het huidige nummer focust op Islam en geweld, vooral zoals beschreven door Karen Armstrong in haar boek *In Naam van God*. We beseffen dat elke godsdienst kiemen van geweld in zich draagt evenals kiemen van vrede. Vandaar het Leerhuis over Vrede en geweld in de Bijbel. Een ander artikel laat zien dat in het bijbelboek Rechters geweld ook andere functies kan hebben.

Leerhuis, E. Struikmans	bl. 154
Geweld in bijbelboek Rechters, P. Reesink, L de Grote	bl. 157
Geweld en Islam, P. Reesink naar K. Armstrong	bl. 167
Boeken	bl. 184
Van her en der	bl. 197

Leerhuis

Esther Struikmans

Vrede en geweld in de Bijbel

Veel christenen hebben moeite met geweldsteksten in de Bijbel. Ze vragen zich af hoe je een liefdevolle God kunt rijmen met een God die lijkt op te roepen tot geweld en oorlog. Is dat wel dezelfde God? vragen zij zich af. En zo ja, wat moet ik dan met al die teksten over wraak en geweld in de Bijbel? Kan ik ze simpelweg negeren of moet ik er iets mee? En wát dan?

Soms wordt gesuggereerd dat geweld typisch iets is voor het Oude Testament (O.T.) en dat het Nieuwe Testament (N.T.) heel anders zou zijn. Dat klopt niet. In het N.T. komen ook zeer gewelddadige scènes voor zoals de kruisiging van Jezus, de steniging van Stefanus, de doodstraf voor Ananias en Saffira, bloederige teksten in het bijbelboek Openbaring en nare vooruitzichten in de hel. Omgekeerd komen er prachtige vredelievende teksten voor in het O.T. Denk maar aan de tekst in Micha 4: 3 “Dan zullen zij hun zwaarden omsmeden tot ploegijzers en hun speren tot snoeimessen. Geen volk zal nog het zwaard trekken tegen een ander volk, geen mens zal meer weten wat oorlog is.” En 1 Kon 4: 25: ...zodat Juda en Israel gerust woonden, ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom, van Dan tot Berseba, gedurende het gehele leven van Salomo. Of veldslagen waarbij nauwelijks een dode valt dankzij de moed en het godsvertrouwen van een jonge man, David, die het namens zijn volk opneemt tegen Goliat. Of dankzij de list en de gehoorzaamheid aan God van de leider Gideon, die met een handjevol mannen de vijand

verjaagt door een list in op dracht van God. Ook staat kritiek op geweld, vermeld in het O.T., en nauwelijks in het N.T.. Bijvoorbeeld Abraham, die protesteert tegen de verwoesting van Sodom en Gomorra die God van plan is te voltrekken als een collectieve straf. Of Mozes en Aäron, die vurig pleiten bij God om niet het hele volk te straffen voor de slechte daad van slechts drie mannen (Num. 16: 22). Geweld wordt in de Bijbel nooit verheerlijkt. Dikwijls wordt het direct of indirect afgekeurd, zeker als het onnodig of excessief geweld betreft. Overigens zijn veel Nieuw Testamentische teksten, die vaak door mensen worden geciteerd om een contrast met het O.T. – of met bijvoorbeeld de islam- aan te geven geen originele teksten uit het N.T. maar citaten uit het O.T. De twee bekendste: Jezus die zijn volgelingen aanspoort om, wanneer ze worden geslagen op hun ene wang, de vijand ook de andere wang toe te keren. Dit blijkt een bijna letterlijk citaat te zijn uit de Klaagliederen 3: 30, waar de mens wordt aangeraden: “Bied je wang aan wie hem slaat”. En de beroemde uitspraak van Paulus in Romeinen 12 over je ‘vijand, die je te eten en te drinken moet geven om hem daarmee vurige kolen op het hoofd te stapelen’ blijkt al in Spreuken 25: 21 voor te komen. Kortom, het O.T. loopt door in het N.T.

Wat is nu een verklaring voor het vóórkomen van geweldsteksten in de Bijbel en moeten we die zien als een aansporing om zelf geweld te gebruiken? Verklaringen lopen zeer uiteen: “Geweld was alomtegenwoordig in de tijd van de Bijbel. Vergeleken met de buurvolken was het geweld van het volk Israel en diens God nog zeer beperkt.” Of “Het geweld van het volk Israel tegen buurvolken was nodig om hun goddeloosheid of afgoderij te bestrijden.” Of: “De verhalen van het O.T. zijn niet werkelijk zo gebeurd; je moet ze zien als verkondiging vanuit de vragen en noden van latere tijden, toen deze verhalen

op schrift werden gesteld.” En dicht hiertegen aan ligt de verklaring: “Je moet deze teksten uitsluitend beschouwen als liturgische teksten voor gebruik in de eredienst, niet als historische geschiedschrijving.” De verklaring die stelt dat er historisch gezien een radicale omwenteling of geleidelijke ontwikkeling van grote gewelddadigheid in het O.T. naar grote vredelievendheid in het N.T. is hier eerder al ontkracht. Want zo simpel liggen de zaken niet.

Wel zou ik een historische lijn willen aanwijzen maar dan niet in de historische of chronologische volgorde van de beschreven gebeurtenissen maar een geleidelijke ontwikkeling in het denken over geweld en vrede zoals die bij de opeenvolgende bijbelauteurs naar voren lijkt te komen: als we kijken naar de oudste teksten zoals het strijdlid van Debora in Richteren 5, via latere teksten zoals 1 Sam 17 over David en Goliat (nauwelijks enige slachtoffers in de oorlog), naar 2 Kron. 20 waarin het volk helemaal niet meer hoeft te strijden en slechts een dankdienst hoeft te houden voor de overwinning en wanneer we dan tenslotte de visioenen van vrede in Jesaja en Micha lezen en de bergrede van Jezus, dan zien we een ontwikkeling waarbij toepassing van geweld door het volk steeds minder wordt aangemoedigd. Vrede is het perspectief. En sowieso worden wij in de 21e eeuw niet door de Bijbel opgeroepen om klakkeloos voorbeelden van geweld uit bijbelverhalen te kopiëren: dikwijls staan ze er juist in opgenomen als waarschuwing, kritiek en/of afschrikking. Wie in de Bijbel legitimatie zoekt voor geweldloosheid vindt een steviger basis dan iemand met een omgekeerde motivatie.

Geweld in het bijbelboek Rechters

Inleiding

P. Reesink

Geweld in de Bijbel is vaak besproken en beschreven. Het wordt er niet goedgekeurd. Maar ook in de Bijbel vallen meerdere stromingen te ontdekken. Zo zijn de deuteronomisten meer voor geweld tegen vreemde volken en streefden de priesterlijke auteurs meer naar verzoening. De boeken Ezra en Nehemia zijn op zijn minst gezegd vrouwvrijandig, terwijl Ruth en het Hooglied vrouwvriendelijk zijn.

Sommige geweldsverhalen in het Oude Testament worden op zo'n manier verteld dat er ook nog een andere boodschap in doorklinkt.

Die van satire, zelfspot, klucht en zelfs humor. Drie van dergelijke verhalen vinden we in het bijbelboek Rechters: de hoofdpersonen in deze bijna filmische scènes zijn Simson, Ehud, beiden rechters, en Jael.

Humor en heiligheid

bij Simson

P. Reesink

Willien van Wieringen is neerlandica en bijbelwetenschapper, en redactievoorzitter van Interpretatie, tijdschrift voor Bijbelse theologie. Ze publiceert regelmatig op het gebied

van het Oude Testament, vooral vanuit genderperspectief. In 2007

kwam haar boek uit *Dochter in de aanbidding* over de vijf vrouwen rond Simson.

In *Interpretatie* van juli, 2011, tijdschrift voor Bijbelse theologie, behandelt ze het thema humor in Rechters 13-16. Humor en heiligheid lijken elkaars tegengestelden. Humor gaat over het alledaagse, het heilige lijkt gebonden aan vaste rituelen. Toch betekent humor vaak een doorbreking van algemeen aanvaarde normen, een botsing met het patroon van de alledaagse werkelijkheid. Van Wieringen wil laten zien dat de lach de grens overschrijdt tussen het alledaagse en het heilige.

Ze maakt verschil tussen binnen- en buitenperspectief. Mensen met een beperking kunnen grappen maken over hun eigen gebreken (binnenperspectief). Als buitenstaanders grappen maken over mensen met een beperking, kan dat een gebrek aan respect of het ontkennen van de beperking betekenen (buitenperspectief). Als het sacrale innig verweven is met het dagelijkse leven, kan de ‘binnenkring’ het heilige met humor benaderen zonder dat dit afbreuk doet aan het heilige en zonder bedreiging of belediging van dit heilige.

De Bijbel heeft een context die voor ons moeilijk te begrijpen is. Het is een oud boek, uit een andere cultuur, geschreven door mannen, over mannen en voor mannen. De tekst bevestigt de mannelijke groepsidentiteit. Maar vrouwen horen ook bij de *bnê Israël* (letterlijk de zonen Israels), de kinderen van Israel, bij de binnenkring, als het gaat over de vijanden van Israel.

De auteur onderscheidt humor in de heilige tekst zelf, humor rond een heilig persoon in de tekst en humor als functie van de tekst.

Humor in de heilige tekst zelf

Een van de centrale begrippen in de verhalen die voorafgaan aan de Simsonverhalen is de zwangerschap. Ook in de verhalen rond de rechters spelen zwangerschap en baren een grote rol. (8:30; 10:4; 12:9; 12:14). Maar in het Simsonverhaal gaat veel mis. Conceptie en baren komen er niet aan te pas want de mannetjesputter, zelf niet verwekt door zijn vader en moeder (13: 3-5), heeft een mislukte brui-loft, weigert een vervangings-bruid, gaat naar een hoer, heeft een affaire met Delila maar maakt geen enkele vrouw zwanger. Waar bij de aartsvaders het nageslacht essentieel is, - want de lijn moet door-gaan-, ontbreekt dit totaal bij Simson. Alles wordt omgekeerd: rechter-nazir Simson moordt erop los, heeft geen kinderen, bevrijdt het volk niet echt, kortom hij is een antiheld.

Humor rond een heilige persoon

Simson zou als een heldhaftige krijgsman een leider en rechter van zijn volk moeten zijn. Als *nazir* moet hij bepaalde leefregels volgen. Hij mag niet doden, niet strijden en geen bloed aanraken want dit is strijdig met zijn rol als rechter en leider. Daarom faalt hij als rechter. Zijn geweld gaat om persoonlijke wraak. Ook als *nazir* doet hij het niet goed. Hij slacht een leeuw, raakt doden aan en schendt zijn nazi-reaat door zijn krachtbron aan Delila mee te delen. Hij is dus een anti-rechter en anti-nazir. Pas op het moment van zijn zelfdoding vervult hij de rol van rechter. Hij overwint de Filistijnen. Hij vervult dan tevens zijn taak als God-toegewijde persoon (*nazir*) want hij dient de Enige in de afgod-tempel. Simson symboliseert het volk: hij laat zich in met vreemde vrouwen zoals het volk met vreemde goden omgaat. Hij onderhoudt de geboden niet en volgt daarin het volk dat ontrouw is.

Humor als functie van de heilige tekst

Sommige gebeurtenissen en handelingen van Simson lijken nogal dik

aangezet. Zo worden zijn wonderlijke geboorte, zijn gevecht met de leeuw, zijn schoppen in het kruis van dertig Filistijnen, zijn vrijpartij met Delila grotesk neergezet. De

overdrijving maakt van het tragische verhaal een soort klucht. En aangezien ook hier weer het volk zich herkent in Simson, wordt het verhaal tevens een vorm van zelfspot.

Zo houdt het verhaal Israel een lachspiegel voor. Zowel mannen als vrouwen kunnen lachen om de verkeerde keuzes van de antiheld en met spot kijken naar hun eigen keuzes. Je hoeft geen heilig boontje te zijn om als instrument van Gods plannen te kunnen dienen.

De perfecte moord

P. Reesink naar E.v.Wolde

Ellen van Wolde is hoogleraar exegese van het Oude Testament en schreef een spannend verhaal over Rechters 3: 11-30.

11 Veertig jaar had het land rust. Toen stierf Otniël.

12 Weer deden de Israëlieten wat slecht is in de ogen van de HEER. Daarom zette de HEER koning Eglon van Moab aan om de wapens tegen Israël op te nemen.

13 Eglon wist ook de Ammonieten en de Amalekieten op zijn hand te krijgen. In een gezamenlijke aanval versloegen ze Israël en maakten zich meester van de Palmstad.

14 Achttien jaar moesten de Israëlieten koning Eglon van Moab dienen.

15 Toen riepen ze de HEER te hulp, en de HEER zond iemand om hen te bevrijden: Ehud, de zoon van Gera uit de stam Benjamin, een linkshandige. Deze Ehud ging namens de Israëlieten schatting afdragen aan koning Eglon.

16 Maar eerst liet hij zich een kort tweesnijdend zwaard maken dat hij onder zijn kleding verborg, op zijn rechterheup.

17 Nadat hij de schatting aan de vadsig dikke koning Eglon had aangeboden,

18 deed hij zijn dragers uitgeleide,

19 maar zelf maakte hij bij de stenen beelden bij Gilgal rechtsomkeert. Hij liet zich bij de koning aandienen met de mededeling dat hij een geheime boodschap voor hem had. Op een wenk van de koning verlieten alle aanwezigen de zaal.

20 Ehud ging naar de koning, die zich had teruggetrokken in de koelte van zijn bovenvertrek, en zei: 'Ik heb voor u een boodschap van God.' Toen de koning opstond van zijn troon,

21 trok Ehud met zijn linkerhand het zwaard van zijn rechterheup en stak het in Eglons buik.

22 De kling verdween tussen de vetkwabben, die zich daarna ook om het gevest sloten, want Ehud trok het zwaard niet terug maar liep snel de kamer uit, (of "de drek ging uit" volgens Oussoren, of

“daarop verdween hij langs een achteruitgang” volgens Willibrord-vertaling)

23 de galerij op, nadat hij de deuren van het vertrek van binnenuit vergrendeld had.

24 Hij was nog niet weg, of de dienaren van de koning kwamen de zaal weer binnen. Ze merkten dat de deuren van het bovenvertrek waren vergrendeld en zeiden tegen elkaar: ‘Hij heeft zich zeker weer afgezonderd om zijn behoefte te doen.’

25 Ze wachtten een hele tijd, maar de deuren van het vertrek werden niet geopend. Ten slotte haalden ze een sleutel en openden de deur van buitenaf - en daar lag hun heer, dood op de grond.

26 Ehud had van hun getalm gebruikgemaakt om te ontsnappen. Hij passeerde de stenen beelden en ontkwam naar Seïra.

27 Bij zijn aankomst in het bergland van Efraïm blies hij op de ramshoorn. Onder zijn aanvoering kwamen de Israëlieten uit de bergen.

28 Hij zei tegen hen: ‘Volg mij, want de HEER heeft uw vijanden, de Moabieten, aan u uitgeleverd.’ Ze volgden hem en bezetten de oversteekplaatsen in de Jordaan, zodat er geen Moabiet meer langs kon.

29 De Israëlieten versloegen ongeveer tienduizend Moabieten. Hoewel het stuk voor stuk stevige, strijdbare mannen waren, ontkwam er niet een.

30 Moab moest die dag buigen voor Israël, en het land had tachtig jaar rust.

Ellen van Wolde heeft hierover in *Schrift* 234 bl. 195-199 een spannend verhaal geschreven met als titel *Moord in de afgesloten kamer*. Het gaat over een rechter. Zijn naam is Ehud. Hij lijkt als linkshandige (er staat letterlijk: hij was gehandicapt aan zijn rechterhand), en

Benjamiet (zoon van de rechterhand), niet bepaald voorbestemd om grote daden te verrichten. Een rechter hoort als legeraanvoerder zijn rechterhand te kunnen gebruiken. Toch zou deze bij voorbaat ‘mislukte’ aanvoerder Israel bevrijden van de vadsige, dikke koning Eglon. Zijn naam kent een knipoog naar de Hebreeuwse stam *g l*, stierkalf. Deze heerser van het vijandige Moab had Israel al 18 jaar onderdrukt.

Ehud gebruikte een list. Om snel een zwaard te kunnen trekken gebruikt een rechtshandige zijn rechterhand om met een zwaai zijn zwaard uit de schede te kunnen trekken. Maar een zwaard is moeilijk te verbergen. Dus maakte Ehud een aangepaste kleine dolk, die hij gemakkelijk onder zijn kleren bij zijn rechter dijbeen kon verstoppen, zodat hij deze met zijn linkerhand snel kon grijpen. Met de dolk goed verborgen lukt het hem koning Eglon van dichtbij te benaderen. Deze was alleen en ‘bedekte’ zijn voeten (deed zijn behoefte). Ehud gaat hem een geheime, dubbelzinnige boodschap influisteren. Hij zegt letterlijk: ‘ik heb een zaak/ woord van God voor u. Deze dubbelzinnige boodschap kon door koning Eglon anders verstaan

worden dan Ehud bedoelde. Begreep hij een seksuele toespeling? Dacht hij aan een orakel, uitgesproken door de afgoden, de stenen beelden? Hoe dan ook, de koning stond gretig op van zijn toiletpot (van zijn ‘troon’, staat er letterlijk), waarop Ehud de kans krijgt om toe te slaan.

“Ehud strekte zijn linkerhand uit en nam de dolk van zijn rechterheup; hij stak deze in Eglon’s buik zo-

danig dat ook het hecht achter het lemmet inging en het vet om het lemmer toesloot en de darminhoud naar buiten kwam.”

Dit is een uiterst concreet en hilarisch beschreven wapenfeit: de dolk met lemmet en handvat verdwijnt in de vetkwabben van de buik van de koning en de darminhoud komt naar buiten, dus anders dan gebruikelijk. Ook de ontsnapping via de latrine maakt de heldendaad van Ehud nog groter.

Het hele verhaal draait om kleine details, suggesties, onduidelijkheden die het verhaal spannend maken. De woordspelingen met ‘ingaan’ en ‘uitgaan’, ‘sluiten’ en ‘openen’, de dubbelzinnigheden die mogelijk wijzen op een seksuele interpretatie, lijken het verhaal te degraderen tot een schunnige klucht. Toch gaat het hier om literaire humor en/of satire in een verhaal dat uiteindelijk de spot drijft met de vreemde, vette of welgestelde, vijandige koning. Eglon wordt letterlijk en figuurlijk in de zeik gezet tot meerdere eer en glorie van de eigen held Ehud en het land Israel. Want het land had daarna geen veertig jaar rust zoals gebruikelijk was bij Rechters, maar tachtig jaar, dus een dubbele periode.

Wat moeten we met deze en vele andere gewelddadige, zo niet scabreuze verhalen in de Bijbel? De rechters Simson en Ehud, zoals vele figuren uit het Oude Testament, zijn niet de gedroomde perfecte leiders. Hun kwaliteiten en daden zijn vaak ondermaats. God kan zijn plannen volbrengen ondanks of juist door deze gebrekkige en mislukte voormannen. Een troostende gedachte.

Een andere conclusie luidt: Humor en satire in de Bijbel zijn niet direct voor iedereen duidelijk en toegankelijk. Ze zijn helaas niet terug te vinden in de vertalingen. Ze zijn voor de ingewijden en de fijn-

proevers, die de nuances van de oorspronkelijke taal en cultuur weten te achterhalen.

Jaël : de vrouw van de scharensleep

Lukas de Grote

Rechters 4: 11b -13 en17-21 (in de NBV)

“Deze Heber was een Keniet die zich had afgescheiden van zijn stamgenoten, nakomelingen van Mozes’ schoonvader Chobab.

Sisera kreeg bericht dat Barak de Tabor was opgegaan.

Daarom riep hij zijn soldaten onder de wapenen en trok met al zijn negenhonderd ijzeren strijdagens op naar het dal van de Kison.

Sisera vluchtte te voet naar de tent van Jaël.

Jaël kwam hem tegemoet en zei: ‘Kom binnen, heer, kom binnen’ en zij verborg hem onder een deken.

Jaël opende een melkzak , gaf hem te drinken en dekte hem weer toe. Jaël nam een tentpin en een hamer en sloop de tent binnen. Ze sloeg, terwijl hij daar uitgeput in slaap lag, de tentpin dwars door zijn hoofd de grond in, zodat hij stierf.”

De Kenieten waren Midianieten, afstammelingen van Mozes’ schoonvader Jethro. Hun voorvader diende de Israëlieten als gids in de woestijn tijdens hun tocht vanuit Egypte naar Kanaän. Ook toen zij met de Israëlieten meegetrokken waren en in het land Israël gingen wonen bleven zij hun nomadische leefwijze behouden. Hun stad noemden zij dan ook *Tsaänaim*, *omzwervingen*. En ene Heber hield

consequent vast aan de voorvaderlijke gewoonte om rond te trekken en in een tent te wonen. Ook bleef hij het voorvaderlijke beroep uitoefenen, namelijk dat van metaalbewerker.

In de tijd dat Sisera legeroverste was en het noordelijke deel van Israël onder zijn heerschappij zuchtte, had deze Heber als smid zijn diensten aan hem aangeboden. De strijdwagens van deze vechtjas hadden wel onderhoud nodig van een vakbekwame metaalbewerker, want negenhonderd ijzeren strijdwagens onderhouden was geen kleinigheid. Intussen bleef Hebers vrouw, Jaël, gewoon thuis, in haar

tent. Als het onoverwinnelijke leger van Sisera in de moerassen van de vlakte van Galilea door Barak, die alleen maar aan de hand van de dappere Debora ten strijde durfde trekken, in de pan is gehakt, omdat ze geen meter vooruit konden, vlucht Sisera zelf te voet. Hij komt uitgeput aan bij de tent van Jaël, die hem

met liefkozende woordjes binnenhaalt in haar tent.

Nadat zij hem als baby met melk gevoed heeft en hem toegestopt heeft, pakt zij een tentpin en een hamer en slaat de tentpin in de snurkende open mond van de man en nagelt hem aan de grond.

Sisera had negenhonderd ijzeren strijdwagens, en kon daarmee geen overwinning behalen. Jaël had slechts één ijzeren pen nodig en één hamer, en daarmee behaalde zij wel een grote overwinning.

Zo zorgt een vrouw die niet eens tot Gods eigen volk behoort, de vrouw van een rondtrekkende ambachtsman, zeg maar een zigeunerin, de vrouw van een scharensliiep, dat God bevrijding geeft.

Ten slotte: (P.R.): Ook hier weer komt het bijbelse thema terug: de zwakke Jael overwint de sterke Sisera. En hoe? Waarschijnlijk met een wapen (ijzeren pin) uit diens eigen arsenaal. Evenals in de eerder vermelde verhalen over Simson en Ehud bevat dit gewelddadig verhaal verholenelementen van ingehouden humor en spot. Soms lijkt de Bijbel op een stripboek.

Geweld en Islam

P. Reesink, naar K. Armstrong

“Ze verbranden hun vijanden levend, laten tegenstanders martelen en onthoofden en zijn het brein achter brandstichtingen en massa-executies...” Waar gaat het hierover? Iedereen denkt hierbij aan IS. In werkelijkheid gaat het over Mexico (Trouw 6 maart, 20015). Wij zijn geneigd elke vorm van geweld aan religie toe te schrijven en vergeten gemakshalve het geweld in Rusland, Oekraïne, Noord-Columbia, enz. Hieronder laten we in een historisch overzicht (600-1300 en 1970-2014) geweld in de islam voorbij komen, zoals beschreven in K. Armstrongs *In Naam van God*.

Vervolging en uittocht

De eerste christenen werden meer dan twee eeuwen vervolgd. De profeet Mohammed en zijn volgelingen werden slechts 12 jaar vervolgd en vervolgd tussen 610 en 622. De nieuwe boodschap van de éne God verstoortte de economische belangen van de rijke elite in Mekka, een kruispunt van handelswegen en een soort bedevaart-

plaats. Als mediator geroepen naar Yathrib om orde op zaken te stellen in de door tegenstellingen verscheurde stadstaat, werd Mohammed na de hidjrah (uittocht) in 622 van profeet nu burgemeester, legeraanvoerder en strijder tegen de vijanden van Mekka. Ook moest hij de oorlogszuchtige, op rooftochten beluste bedoeïenen voor zich zien te winnen. Zonder handel en zonder landbouw moest de kleine groep gelovigen andere bestaansmiddelen vinden. De vijandige karavanen waren een welkome prooi.

Gewonnen veldslagen en onderhandelingen leidden uiteindelijk tot een verdrag met de Mekkanen. Mohammed sloot een verdrag (Hudaybiyyah) met de Qoraisjieten en de Koran zal hierover zeggen: K. 48: 26: “Toen degenen die ongelovig waren minachting in hun harten lieten ontvlammen, de sterke minachting van onwetendheid, toen deed Allah Zijn innerlijke rust neerdalen op zijn boodschapper en de gelovigen en maakte dat ze zich hielden aan de *taqwa* (vroomheid, geloofsbelijdenis) ...”. Van toen af kwamen er meer gelovigen bij en in 630 opende Mekka vrijwillig zijn poorten voor het moslim leger.

Jihaad in de Koran

Na de dood van Mohammed in 632 onthielden de ‘reciteerders of bewaarders’ de van buiten geleerde geopenbaarde verzen, die later door kalief Othmaan werden vergaard om er één boek van te maken: de Koran. De verschillende openbaringen, neerdalingen genoemd, vormen een minder coherent geheel dan de Bijbel. Ze vonden plaats naar aanleiding van bepaalde gebeurtenissen. Zo is de jihaad, letterlijk ‘inspanning, moeite’, geen hoofdthema in de Koran. Het woord komt er 41 maal in voor, waarvan slechts tien keer als verwijzing naar oorlogsvoering.

Geen eenstemmige leer over geweld

De overgave (islâm) vereist continue inspanning , ijver (djihaad) tegen egoïsme. Daar hoort ook het ondergaan van beproevingen bij. De Koran geeft geen eenstemmige leer over militair geweld. Soms vraagt God geduld en terughoudendheid in plaats van strijdbaarheid (K 16: 135). Soms geeft God toestemming voor een verdedigingsoorlog, maar andere keren roept hij op tot oorlog binnen bepaalde grenzen (K 22: 39-41 en 2: 194 en 2: 197). In sommige verzen (K 8: 61) moeten moslims in vrede met joden en christenen leven, in andere passages moeten ze hen onderwerpen (9: 29). Die inconsistentie wordt op twee manieren uitgelegd: 1) de koranverzen waren ad hoc openbaringen die alleen golden voor bepaalde gelegenheden, het waren tijdelijke oplossingen 2) de eerdere verzen waren nog niet definitief, de latere konden permanente geboden verordenen. Toen de moslims overwicht kregen, mochten ze altijd en overal vechten tegen niet-moslims. God had hen geleidelijk voorbereid op mondiale overwinningen.

Een andere uitleg wordt verklaard door verschillende meningen onder moslims over geweld. Sommige waren tegen oorlogvoeren. Dat blijkt ook uit K. 2: 216 “ Aan jullie is voorgeschreven te strijden, hoezeer het jullie ook tegenstaat” of K. 9: 38-39 “Jullie die geloven, wat is er toch met jullie wanneer tegen jullie gezegd wordt: rukt uit op Gods weg, dat jullie dan bezwaard ter aarde zijgen. Bevalt het tegenwoordige leven jullie dan meer dan het hiernamaals? Maar het genot van het tegenwoordige leven is in verhouding tot het hiernamaals maar gering. ...”

Toch leken deze vreedzame moslims een punt te hebben want elders zegt de Koran dat men geen wraak mag nemen, maar moet vergeven

en verdragen. Op agressie moet men reageren met ‘barmhartigheid geduld en hoffelijkheid’ (2: 109 cf. 50: 59) of zoals we kunnen lezen in K.5: 16: “God leidt daarmee wie Zijn welgevallen navolgen op de wegen van de vrede , brengt hen met zijn toestemming uit de duisternis naar het licht en leidt hen op de juiste weg”.

Dit redelijk vreedzame beleid bleef duren tot de 9e eeuw, lang nadat de profeet was gestorven. Uiteindelijk, toen in de 9e eeuw de moslims inmiddels een groot rijk hadden gesticht, kregen de militante groepen de overhand. De agressieve verzen sloten meer aan bij de werkelijkheid: een groot rijk kon alleen met geweld worden beheerst. Men citeerde dan graag het zgn. ‘zwaardvers’ (9: 5): “Als de heilige maanden zijn verstreken, doodt dan de veelgodendienaars waar jullie hen vinden, grijpt hen, belegert hen en wacht hen op in elke mogelijke hinderlaag. Maar als zij berouw tonen, het gebed verrichten en de aalmoes geven, legt hun dan niets in de weg want God is vergevend en barmhartig”.

Zo kent de Koran meedogenloosheid en barmhartigheid naast elkaar. Er mag bij voorbeeld niet gestreden worden als de vijand om vrede vraagt.

Uitbreiding

Binnen 20 jaar na de dood van Mohammed waren moslims heer en meester in Mesopotamië, Syrië, Palestina en Egypte. De uitbreiding van het rijk was niet zozeer om religieuze als wel economische motieven. En het succes van deze onderneming was minder te danken aan slimme oorlogsvoering dan aan diplomatie en aan handhaving van Byzantijnse en Perzische systemen van bestuur, waardoor continuïteit ontstond. Joden en christenen werden niet gedwongen zich te bekeren maar werden beschermd tegen betaling van een aparte belas-

ting (*djizya*) , die reeds bestond in het Perzische system. Dit in tegenstelling tot het Romeinse Rijk dat religieuze eensgezindheid had willen opleggen. Bovendien hadden stedelingen geen last van de soldaten want deze leefden in aparte garnizoenssteden op strategische plaatsen: Koefa, Basra, Qum, Fustat. Damascus was de enige oude stad die ook als garnizoensstad werd gebruikt. De uitbreiding van het rijk bereikte zijn hoogtepunt in 750: van de Himalaya tot de Pyreneeën.

Overleveringen

Omdat de Koran niet duidelijk was over oorlogsvoering, wilde men weten wat de profeet hierover dacht en hoe hij gehandeld had. Zo ontstonden de *ahadieth* (mv. van *hadieth*), de overleveringen. Er waren er zoveel dat de authentieke moeilijk te onderscheiden waren van de valse. Ze weerspiegelen dus vooral hoe men na Mohammed dacht over bepaalde zaken. Ze zijn een aanvulling op de Koran. Er kwam tussen 650 en 750 een overwaardering van de gewapende strijd: deze werd een 6e zuil, nog beter dan bidden en vasten. Volgens een van de overleveringen is de *djihaad* als het kloosterleven van de islam, gekenmerkt door het gescheiden leven van burgers, het vasten en het bidden. Er ontstonden ook overleveringen over het hiernamaals toen men een voortijdige dood in de strijd onderging. Deze mensen werden, evenals in het christendom ‘martyres’, martelaren, getuigen (*shu hadâ*) genoemd. Moslim strijders worden beschouwd als de elite-voorhoede die de strijd van de eindtijd voert. Volgens de overleveringen krijgt de martelaar vergiffenis, mag hij direct het paradijs ingaan, krijgt hij een kroon op zijn hoofd, mag hij trouwen met 17 vrouwen uit het paradijs, mag hij wijn drinken en mag hij bemiddelen bij God voor zijn verwanten.

Soennieten en sjiëten

Vanwege de overgang van een regionaal rijk naar een wereldrijk ontstond ook discussie over het leiderschap. In 656 was er een opstand van de Koranvoordragers, de hoeders van de traditie. Zij waren tegen een centralisering van de macht. Dankzij hun steun werd Ali, neef en schoonzoon van de Profeet, de vierde kalief. Ali was meer een vroom man dan een leider. Hij werd dan ook niet geaccepteerd in Syrië, waar Muawwiya gouverneur was, een verwant van kalief Oet-hmaan en gouverneur van Damascus, een ervaren bestuurder, die gesteund werd door het volk van Syrië en de rijke kooplui in Mekka. Wie moest de nieuwe leider worden? Er dreigde een burgeroorlog te ontstaan. Door bemiddeling werd Muawiyya aangewezen. Ali werd in 661 vermoord. Het lot van Ali werd symbool voor het structurele onrecht van het gangbare politieke leven. De *sjia* Ali (partij van Ali, de sjiëten) ontwikkelden een devotie van protest en verheerlijking van het lijden. Alleen de lijn van Ali zou volgens hen leiders van de geloofsgemeenschap mogen leveren. De meeste moslims waren voor de eenheid, zelfs als dat met onderdrukking door de leider gepaard ging. Rust, ook onder een tiran, is beter dan oorlog. Zij volgen de gewoonte (*soenna*) en worden daarom soennieten genoemd.

Omajjaden

Na de dood van Ali verplaatste Muawiyya zijn hoofdstad van Medina naar Damascus en stichtte de erfelijke dynastie van de Omajjaden (750-850). Er kwam een staatsmonopolie op geweld, tegen de principes van de Koran in. Vrome moslims waren het hiermee niet eens. Als reactie op het wereldlijk gedrag van de aristocratie ontstonden de soefi's (mystici), die fel gekant waren tegen onrecht en onderdrukking door de monarchie.

Bloedbad onder sjiieten

Iemand die het hiermee ook oneens was, was Hoessein, de jongste zoon van Ali. Toen Muawiyya in 680 stierf en het kalifaat naliet aan zijn zoon Yazid, was dit de eerste maal dat een leider niet werd gekozen. De sjiieten waren ongerust en wilden Hoessein als kalief. Deze dacht als kleinzoon van de Profeet een eind te kunnen maken aan het onrecht. Maar Yazid stuurde een leger dat een bloedbad aanrichtte vlak bij Kerbela. Islamitische rechtvaardigheid moest het onderspit delven tegen een oorlogszuchtig gezag.

Intussen breidde het rijk zich uit tot Noord Afrika en Azië. Abdelmalik (685-705) ging door met de expansie-oorlogen en veroverde Jeruzalem, waar hij de rotskoepel liet bouwen (693), vaak ten onrechte ‘moskee van Omar’ genoemd. Er kwam een economische crisis onder Omar II (717-720) en Hisham I (724-743), die het rijk uitbreidde in Centraal Azië en Noord Afrika, waar de Berbers in opstand kwamen vanwege de belasting.

Abassiden en vrijwilligers voor de strijd

Onder de dynastie van de Abassiden (750 -850) - met als hoofdstad Bagdad- heerste absolute monarchie. Men richtte de blik naar het Oosten. Met Haroen ar- Rachid (766-809) kwam de overgang van een Arabische naar een Perzische monarchie. De kalief is ‘Gods schaduw’ en zijn onderdanen moeten zich voor hem neerwerpen. Hij had twee functies: voorganger bij het vrijdaggebed en legeraanvoerder. Hij was ook opperrechter. Enkele pogingen om Constantinopel en het Byzantijnse Rijk aan te vallen mislukten want het beroepsleger was ontoereikend. Daarom wierf Haroen vrijwilligers om de grens met Byzantium te verdedigen. Zo gingen geleerden, verzamelaars van overleveringen, asceten, en koranvoordragers mee met de

veldtochten, soms om deel te nemen aan de gevechten, meestal om spirituele ondersteuning te verlenen door te bidden, vasten en studeren. Als vrijwilliger dienst nemen bij het leger werd een vast gebruik. Maar vrijwilligers maken geen beroepsleger. Kalief al Moetasim (833-842) richtte een leger van Mamelukken op (Turkse slaven).

Trouwens de strijdende geleerden werden ook afgewezen in Mekka en Medina: daar vond men dat de zorg voor armen de beste vorm van jihaad was evenals gebed en studie. Na één van de veldslagen zou de profeet gezegd hebben. “We keren terug van de kleine djihaad naar de grote”.

Heilige terreur in het Midden Oosten ¹

Arafat versus sheikh Yasin

De seculiere PLO van Yasser Arafat kreeg in de jaren zeventig van de vorige eeuw geen steun van vrome moslims voor zijn terroristische acties. Deze luisterden wel naar sjeikh Yassin, die als zijtak van de Moslim Broederschap de *Mujama* oprichtte. Deze organisatie verrichtte veel welzijnswerk en had grote aantrekkingskracht voor de moslims. Israel steunde Yassin als tegenwicht voor Arafat met zijn Islamitische Jihaad, die vanwege zijn seculiere ideologie en anticoloniale retoriek toen nog weinig steun vond onder het merendeel van de moslims in Gaza. Dit veranderde bij de eerste intifada (1987-1993). De stenen gooiende kinderen en vrouwen, neergeschoten door het Israelische leger, maakten indruk op de internationale gemeenschap. Ook Yitzhak Rabin zag in dat een andere koers nodig was. Dit leidde in 1993 tot de Oslo-akkoorden. De volgelingen van rabbijn

---

¹ K. Armstrong behandelt nog *Kruistocht en Jihad* en *De religie vecht terug* (over fundamentalisme in de 20^e eeuw). Wij pakken de draad weer op vanaf 1970.

Zvi Yehuda Kook, die Israels grond, instellingen en wapens als heilig beschouwden, zagen de Oslo-akkoorden als verraad en Rabin als iemand die Joodse levens in gevaar bracht en daarom de dood verdiende. Yigal Amir voerde dit vonnis uit in 1995.

HAMAS

De welzijnsprogramma's van Mujama van sjeikh Yassin leverden geen politieke winst op. De jonge leden richtten een eigen beweging op *Haqamat Al-muqamah al-Islamiyyah* (HAMAS), wat een afkorting is en tevens in het Arabisch enthousiasme betekent, en niet hetzelfde is als het Hebreeuwse woord 'khamas', geweld, zoals vaak wordt beweerd. Sjeikh Yassin was hun ideologische steunpilaar. Ze putten hun inspiratie uit de Koran en de islamitische geschiedenis. Hun voorbeeld was de profeet Mohammad, die de joden versloeg in de slag bij Khaybar. Ze bewonderden de overwinning van Saladin op de kruisvaarders. Het door de Israëliërs bezette land moest door de defensieve jahaad weer worden heroverd op de vijand. Was aanvankelijk de grote jahaad, de geestelijke strijd, het belangrijkste, om het secularisme van Arafat en de P.L.O. tegen te gaan, in 1993 begonnen de Hamas-activisten vergeldingsacties tegen Israelische militaire doelen. Ook nu steunde slechts 13% van de Palestijnse bevolking deze acties. De steun steeg naar 33% toen men merkte dat Israel Gaza en de Westoever voor onbepaalde tijd zou blijven bezetten.

Zelfmoordaanslagen in Israel

In februari 1994 schoot Goldstein in wilde weg in de moskee van Hebron tussen 30 en 50 biddende moslims dood. Dit is des te cynischer omdat de moskee naast de synagoge is gebouwd en moslims en joden samen het graf van de aartsvaders bewaken. Ook de datum van de massamoord is bijzonder. Het Poerimfeest herdenkt immers dat

Esther door haar optreden een massamoord van Joden heeft voorkomen. Na een rouwperiode van 40 dagen volgde een aantal zelfmoord aanslagen door Hamas op burgers in Israël.

De frustratie over het groeiend aantal Israelische nederzettingen, de ontgoocheling over het mislukken van de Camp David-ontmoeting tussen Clinton en Arafat en het bezoek van Ariel Sharon aan de Tempelberg vormden de aanleiding voor de tweede intifada (2000-2005). Dit werd weer door Israël beantwoord met bom- en raketaanvallen en eliminatie van Palestijnse leiders. De sjeikhs Tantâwi en Qaradâwi beschouwden de zelfmoordaanslagen als een vorm van zelfverdediging. De groot-moefti van Saoedie Arabië verbood elke moord op burgers.

De zelfmoordaanslag is geen islamitische traditie, hij is ontleend aan de Tamil-strijders in Sri-Lanka. Ook de zelfmoordaanvallen in de Libanon in de jaren tachtig waren vooral het werk van secularisten en socialisten. De zelfmoordaanslagen in Israël waren vooral een politieke reactie op de bezetting: volgens cijfers van het Israelische leger was 4 procent gericht tegen burgers, de rest tegen het leger en de kolonisten op de Westoever. Wat nieuw is bij Hamas is de vermenging van nationalisme en islam. Dit blijkt uit de boodschappen van de Hamas martelaars. De hang naar heldenstatus en reputatie heeft waarschijnlijk ook meegespeeld. Hoe dan ook, elke religie vereert zijn martelaars: zo wordt Simson geëerd om zijn moed, als hij door zijn zelfmoord de tempel van Dagon doet neerstorten. Niet voor niets heet de nucleaire capaciteit van Israël 'de optie van Simson'.

Klassieke jihaad: Afghanistan

We hebben al eerder gezien dat in de klassieke periode 'strijdende geleerden' naar de grenzen trokken om de opmars van het islamiti-

sche leger te begeleiden. Dit gebeurde ook in de jaren tachtig in Afghanistan. De Palestijns-Jordaanse geleerde Abdullah Azzam riep moslims op zij aan zij te strijden tegen de Sovjet-Unie, die Afghanistan was binnengevallen. Mohammed Idris al Sjafii (8e eeuw) had al eerder beweerd dat iedere gezonde moslim uit de grensstreek verplicht was om jihaad te voeren. Azzam breidde dit uit door te stellen dat met de moderne vervoersmiddelen ieder moslim waar ook ter wereld verplicht is aan de jihad deel te nemen. Aangetrokken door het leed van hun medemoslims kwamen rekruten uit alle moslim landen naar Noord- West Pakistan.

Osama bin Laden

Een van deze vrijwilligers was de rijke Osama bin Laden. Hij zorgde voor rekrutering, fondswerving, gezondheidszorg, voedsel en onderdak. President Reagan noemde deze campagne een heilige oorlog en hij bestempelde de Sovjet-Unie als ‘het rijk van het kwaad’. De V.S. steunden met honderden miljoenen dollars de strijd van de moed-jahidien tegen de atheïstische communisten. Via Bin Laden en het Pakistaanse leger werden de rekruten getraind. Vele bleven in Peshawar (Pakistan) voor logistieke steun. Allleen de zgn. Afghaans-Arabische guerilla-strijders trokken de Khyberpas over. Azzam zelf wilde dat studie en spiritualiteit gecombineerd werden met fysieke strijd: “Het leven van de oemma is alleen afhankelijk van de inkt van zijn geleerden en het bloed van zijn martelaren.” Azzams doel was dan ook de vorming van een kader van ‘geleerden-strijders’, die met hun opoffering de oemma zouden inspireren. In zijn ogen streden de Afghanen tegen de Russen zoals David tegen Goliath. Deze reguliere militairen waren geen terroristen of zelfmoordenaars. Azzam verschilde hierin van zijn vroegere leerling Osama bin Laden. Voor Azzam was het doden van burgers of medemoslims, zoals Sadat in

Egypte, in strijd met de leer van de islam. Deze leer oefende een sterke aantrekkingskracht uit op jonge soennieten. In het Pakistaanse Peshawar kwamen echter veel jongeren ook onder de invloed van de strengere islamisten als Zawahiri, beschuldigd van betrokkenheid bij de moord op Sadat. Zo werd Afghanistan het nieuwe brandpunt van islamisme.

Saoedi-Arabië

Saoedi Arabië wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van olie en door het wahhabisme, geïntroduceerd in de achttiende eeuw door de hervormer Mohammed ibn al Wahhaab. Is het schiereiland vanwege de olie de bondgenoot van de V.S., door de ideologie is het het land bij uitstek dat het salafisme exporteert. Ook al was al Wahhaab zelf gematigd en tegen geweld, na zijn dood en in de negentiende eeuw omarmden de Wahhabieten de leer van Ibn Taymiyya, die toestond andersgelovige moslims te verketteren (*takfir*). Dankzij de oliedollars en de uit S.-Arabië teruggekeerde gastarbeiders kon het land zijn conservatieve leerstellingen en geschriften via moskeeën en scholen over de hele wereld verbreiden ten koste van de Iraanse invloed. Voor Amerika was dit koren op de molen van hun anti-Iraanse houding.

S.-Arabië is in het verleden nooit gekoloniseerd en heeft geen secularisatie ondergaan zoals andere arabo-islamitische landen. Koning Faisal richtte zijn pijlen tegen niet-islamitische regimes in het buitenland als teken van solidariteit met onderdrukte moslims bijv. in Palestina, Israel en Libanon. Hij stond, zoals Azzam, een pan-islam en wereldwijde jihaad voor, verplicht voor iedereen, terwijl de wahhabitische geestelijken beweerden dat de jihaad geen individuele opdracht is. Veel Saoedi's gingen dan ook naar Afghanistan uit soli-

dariteit en vanwege de zorg voor de oemma. De teruggekeerde moedjahidien werden in S. Arabië beschouwd als triomferende gezellen van de Profeet. In 1989 moesten de sovjets zich terugtrekken en in 1990 stortte de sovjet-unie zelf ineen. Met de overwinning op de sovjets werden nationalistische gevoelens vervangen door het besef van een wereldwijde oemma. De politieke islam leek een zegetocht beschoren. Het FIS kwam op in Algerije en brak de macht van de FLN (het leger) en in Soedan kwam Hassan al Turabi aan het bewind. Bin Laden wilde de strijd voortzetten met de Arabisch-Afghaanse strijders.

Hoe religieus was 9/11?

Het is onthutsend te stellen dat 75% van de terroristen, 500 in totaal, die meededen aan de voorbereiding van 9/11, seculier georiënteerd was. Van de vier hoofddaders uit de Hamburg-cel was alleen Bin al Shibh met de Koran bekend. Mohammad Atta, architect, Ziad Jarrah en Marwan al Shehhi, ingenieurs, hadden geen medrese (traditionele islamitische school) gevolgd. Vanuit hun wetenschappelijke opleiding kwamen ze tot een letterlijke lezing van de Koran. Twee andere Saoedisch medewerkers hadden weliswaar Wahhabitisch onderwijs genoten maar waren hierdoor minder beïnvloed dan door pan-islamitische idealen. Muhammad Atta, de leider van de Hamburgcel, deelde de mondiale visie van Azzam. Iedere gezonde moslim moest de broeders in nood verdedigen. Mohammad Atta en zijn medeplichtigen leefden samen, raakten los van de maatschappij maar waren zeer aan elkaar gehecht en voelden zich verbonden met de strijd in Tsjetsjenië.

Voor de aanslag op de Twin Towers, ‘Amerika’s iconen van militaire en economische macht’ (Bin Laden), worden meestal alleen

religieuze motieven gemeld. Bin Laden schreef immers in zijn oorlogsverklaring over de kruistocht van Amerika tegen het land van de Twee Heilige Moskeeën, in Mekka en Medina. Maar de term *kruistocht* staat hier voor kolonialisme en westers imperialisme. Bin Laden noemde ook als reden voor de aanslag de bemoeienis van de V.S. met de binnenlandse zaken van S.Arabie en hun steun voor het despotisch bewind. De vliegtuigkapers zelf echter beschouwden hun daad wel als religieus. In een document, gevonden in Atta's koffer, stond een programma van gebed en overdenking. Ze moesten vooruitdenken aan het paradijs en terugdenken aan de Profeet om het gruwelijke heden te vergeten. Het traditionele bismillah (in de naam van God), met een aanroep van Gods barmhartigheid, wordt gevolgd door een onislamitisch: 'In de naam van God, van mijzelf, van mijn familie'. Een aantal opdrachten om het gedrag van de Profeet en zijn volgelingen na te bootsen lijkt meer op bijgelovige praktijken en magisch denken dan op innerlijk vroomheid. Zo moesten ze bij het passeren van de veiligheidspoortjes op het vliegveld een koranpassage reciteren, die een geloofsbelijdenis is voor radicalen (Kor. 3: 173-174). Gods bescherming zou hen tegen alle kwaad beschermen. Ze werden zo onoverwinnelijk.

Wonderlijk genoeg was de reactie van Bush, zoals die van Bin Laden, in seculiere termen geformuleerd. "Wij verdedigen niet alleen onze eigen waardevolle vrijheid maar ook de vrijheid van volken overal ter wereld". En: "het gezicht van de terreur is niet het ware geloof van de islam. Islam is vrede, de terroristen vertegenwoordigen geen vrede. Ze vertegenwoordigen het kwaad en oorlog". De *War on Terror* is vooral een strijd van de conservatieve Amerikaanse christenen tegen elke macht die het leiderschap van de V.S. aanvalt en de wereldwijde vrije markt. Amerika heeft een unieke historische missie

en is de ‘stad op de heuvel’. Zo wordt Bush’ retoriek ervaren als een religieuze boodschap.

Wat Amerika een slechte naam heeft bezorgd in Afghanistan, is niet zozeer de militaire overwinning, maar de manier waarop de Afghaanse gevangenen werden behandeld, bespot en vernederd vanwege hun geloof, de respectloze wijze van omgaan met de Koran. In deze onconventionele oorlog golden blijkbaar onconventionele regels. Deze opmerking geldt ook voor Guantanamo Bay, waar martelingen en bedreigingen aan de orde van de dag waren. Een tweede boemerang voor de V.S. waren de steeds toenemende aantallen burgerslachtoffers, op het slagveld en in de vluchtelingenkampen.

De tweede golf van aanslagen door AlQaida , Djerba december 2001, Bali oktober 2002, had Amerika ervan kunnen weerhouden om nog een oorlog aan te gaan. Maar ondanks internationaal verzet werd in maart 2003 Irak binnengevallen vanwege de zgn. massavernietigingswapens van Saddam Hoessein. Ook nu weer was ‘vrijheid voor onszelf en voor anderen’ de leuze. Het creëren van een democratische prowesterse staat vereiste wel een koloniale methode: inval en bezetting. De overwinning werd afgekondigd op 1 mei 2003 op het militaire vliegdekschip van de uss Abraham Lincoln in nauwelijks verholen bijbelse termen: “Jullie brengen een boodschap van hoop...om aan gevangen hun vrijmaking bekend te maken en aan geketenden hun bevrijding”. Vijf maanden later kwamen de foto’s naar buiten uit de Abu Ghraib gevangenis. De vrijheid was niet voor de Irakezen evenmin als de vrede. De bezetting leidde tot gewelddadig verzet en zelfmoordaanslagen. Het terrorisme breidde zich wereldwijd uit, ook na de dood van Bin Laden in 2011. Aftakkingen van Al Qaida in de Kaukasus, Irak, Pakistan, Jemen, Syrië, Somalie

en later in andere Afrikaanse landen zorgden voor een klimaat waarin een Islamitische Staat kon ontstaan. Deze ontwikkeling en de daaropvolgende aanslagen door ‘freelance-terroristen’, waaronder die in Europa in 2015, worden niet meer uitvoerig door K. Armstrong beschreven. Haar boek kwam immers uit in 2014 voor de uitroeping van het kalifaat van I.S.

Islamitische Staat in Irak en Syrië (P. Reesink)

IS of Da'ish (afkorting van dezelfde naam in het Arabisch) is ontstaan uit een van de vele aftakkingen van Al Qaida. IS verschilt van Al Qaida in opzet en doel. Ofschoon qua structuur bedacht door een oud-officier van Saddam Hoessein naar het seculiere model van de Stasi-organisatie in Oost-Europa, presenteert IS zich naar buiten als een kalifaat waar de sjaria van kracht is. IS beschikt over meer mensen, meer financiële en technologische middelen en meer werfingskracht dan Al Qaida. IS gebruikt ook meer gerichte publiciteit via allerlei kanalen. De verschillen in leer, in intensiteit en vormen van geweld van IS en Al Qaida zijn groot. (zie Begrip 3/ 2014 bl. 111-131). Ofschoon Al Qaida en in zijn kielzog Jabhat al-Nusra uiteindelijk wel een kalifaat willen oprichten, is dit niet hun eerste doel. Voor IS wel. IS maakt zijn eigen theologie door alle teksten over jahaad en geweld in Koran en traditie op één manier uit te leggen en via tijdschriften en audio-visuele middelen te verspreiden. De eigen groep en potentiële aanhangers worden aangewakkerd via apocalyptische visies. Elke moslim moet de hijra (emigratie) naar de IS-staat verrichten en verplicht deel uitmaken van de djahaad. Ieder andersdenkende wordt vijand en mag worden uitgeroeid, waar dan ook. Anderzijds worden verklaringen, tactiek en strategieën soms aangepast om zoveel mogelijk moslims voor zich te winnen. De officiële propaganda van IS is duidelijk slimmer en sluer dan

de pr-activiteiten van andere jihadistische groeperingen. Een voorbeeld: in februari 2015 liet de provincie (wilyâyat) Ninive een video zien waarop de vernietiging werd getoond van kunstwerken in het museum van Mossoul. Een andere video volgde. Deze kreeg internationale bekendheid en trok de aandacht van alle media. Wat niet werd verteld, is dat vooral kopieën van kunstwerken waren vernield, de echte werden als handelswaar verkocht. Door deze aanval op de cultuur werd de Iraakse identiteit aangevallen. Onislamitische voorwerpen horen niet thuis in een islamitisch kalifaat. Tegelijk liet de video zien hoe effectief de zedenpolitie het roken van tabak verbiedt. Zo wordt alleen de eigen identiteit van IS benadrukt.

Tot slot: Karin Armstrong beschrijft in *In Naam van God*, religie en geweld, ook geweld in andere godsdiensten in China, India evenals in het christendom en het jodendom. Ook al zijn religie en geweld vaak met elkaar verbonden, toch zijn er ook vredelievende persoonlijkheden in elke godsdienst. Beelden van God in jodendom, christendom en islam leiden niet altijd en overal tot geweld, en ook niet altijd en overal tot vrede. Beide tradities zijn in de deze godsdiensten aanwezig.

Ook hebben veel ogenschijnlijk religieuze conflicten andere onderliggende economische of politieke oorzaken. Ibn Taymiyyah en Rumi waren beiden het slachtoffer van de Mongoolse invasies maar bereikten aan de hand van de leer van de islam totaal verschillende conclusies: de een leidde tot het salafisme van Saoedi-Arabië, de ander tot een wereldwijde mystieke stroming.

Karen Armstrong, **In Naam van God**, religie en geweld, 2015, de Bezige Bij, Amsterdam, 640 bl., ISBN 9 789023 488774

Boeken

Pim Valkenberg, **Renewing Islam by Service**. A Christian view of Fethullah Gülen and the Hizmet Movement, Washington: The Catholic University of America Press, 2015, 288 blz. US\$ 65.00

De vroegere redacteur van Begrip, Pim Valkenberg, doceerde in Utrecht en Nijmegen, en sinds 2006 in de Verenigde Staten. Hij is een man van meerdere werelden. In Nederland bestudeerde hij eerste de Middeleeuwse christelijke filosoof Thomas van Aquino, maar gaandeweg studeerde hij ook Arabisch en Turks en concentreert zich nu ook op de twee meest prominent moderne moslims van Turkije: Said Nursi en Fethullah Gülen. Hij schreef een levendig persoonlijk boek over de Hizmet-beweging, die zijn oorsprong vindt in Gülen (hizmet betekent service of dienstvaardigheid).

Het eerste hoofdstuk beschrijft zijn contacten in Nederland met Alper Alasğ (van Islam en Dialoog, nu bij Platform INS in Rotterdam), en ook de eerste reis naar Istanbul. Een tweede hoofdstuk geeft een politiek-ideologische geschiedenis van het moderne Turkije tussen de Ottomaanse erfenis en een (mogelijk) Europese toekomst. In hoofdstuk 3 krijgen we dan een biografie van Gülen, waarbij hij ook vertelt over een reis naar Istanbul en Izmir in 2009, over de boekwinkels, de uitgeverij, en informatie haalt uit de interviews die hij daar kon krijgen.

Maar Valkenberg wil niet alleen schrijven als historicus of socioloog vanuit verzameling van feiten over de beweging, hij wil ook een theologisch oordeel vormen. Daarvoor is het vierde hoofdstuk centraal. Daarin benadrukt hij dat Gülen als eerste bron de Koran heeft, daar-

naast ook wel twee grote figuren uit het Turkse verleden: Jalaluddin Rumi, Said Nursi. Voor de Koran verwijst hij dan ook naar zijn eigen dissertatie over de filosoof Thomas Aquinas, die in zijn theologie heel sterk geworteld is in Bijbellezing. Dat werkt hij dan ook uit voor Gülen en de Koran. Het ‘zoeken van Gods welbehagen’ (riza-i İlahi) neemt hij als een van de kernbegrippen voor het levensideaal van Gülen. Het vijfde hoofdstuk gaat van de meer strikt religieuze toespraken van Gülen naar de sociale activiteiten van zijn volgelingen. Ook hier begint hij met persoonlijke ervaringen: een bezoek aan de Fatih-Universiteit in Istanbul. Alper Alasağ vergezelde hem en hielp hem bij het begrijpen van het moeilijker Turks. Heel bijzonder zijn de vele interviews met de oudste leerlingen van Gülen, die hem vertelden hoe het rond 1965-1970 allemaal begon. Hij gaf ook een aanwijzing voor de manier om bij de inner circle van de beweging te komen. Dat gaat via het bijwonen van sohbet, de wekelijkse besprekingen van teksten van Gülen. Dat loopt via het stellen van vragen aan de (informele) leider. Op deze manier wordt een democratische en levendige studie gegarandeerd. (167-8).

In het zesde hoofdstuk gaat Valkenberg in op de drie belangrijkste aspecten van de dienstvaardigheid: onderwijs, dialoog en filantropie. In het laatste hoofdstuk met de titel: ‘Godsdienstig leven en dienstbaarheid in christendom en islam’ wordt niet de tegenstelling, maar juist de gelijkenis en samenhang gezocht. Van Bernardus van Clairvaux, Teresa van Avila en Ignatius gaan we bijna moeiteloos over op Rumi, Said Nursi en Gülen, waarbij we vooral moeten kijken wat we van elkaar kunnen leren. De wenende prediker (Gülen) staat daar naast de met een doorboord hart kijkende Teresa. De laatste zin is dan: ‘Leden van de Hizmet Beweging kunnen niet alleen de godsdienst van de islam vernieuwen door hun dienstbaarheid aan de

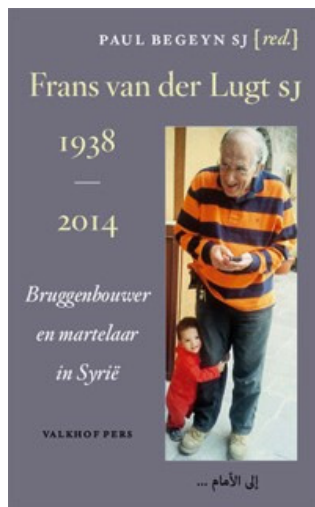
mensen als werk om God te behagen, zij kunnen ook christenen helpen om nieuwe wegen te vinden bij het vernieuwen van hun geloof.' (256) Daar moet het bij interreligieuze contacten dus vooral over gaan. - Karel Steenbrink

Paul Begheyn SJ (red.), Frans van der Lugt sj 1938-2014. Bruggenbouwer en martelaar in Syrië, Valkhof Pers, Nijmegen, ISBN 978 90 5625 449 0, 96 blz., € 12,50.

Frans van der Lugt, bruggenbouwer en martelaar

Hij was wars van slogans, weigerde partij te kiezen en won het vertrouwen van christenen én moslims in Syrië. Bij gelegenheid van het verschijnen van een nieuw boek over hem, staat mede-jezuïet Jan Peters stil bij het werk en de persoonlijkheid van pater Frans van der Lugt.

Syrië is dichterbij dan ooit. De kaart op de tv met de plaatsen waar weer gebombardeerd is, snelle foto's van de verwoestingen, een eindeloze stroom vluchtelingen. Een medebroeder op de fiets op bedevaart naar Istanboel kwam ze tegen, lopend langs de weg. Het leken ook bedevaartgangers of toeristen... Gewone mensen als wij, met hun opleiding, hun dromen over de toekomst. Toevallig is het hun huis en hun toekomst die zijn geraakt door de bomaanvallen.

Gastvrij Syrië

Toen Frans naar het Nabije Oosten vertrok, en ik twee jaar later, gingen we naar Libanon. Daar stond de talenschool. Libanon was ook het centrum van de jezuïeten in de regio. Daar staat de universiteit, het college, het retraitshuis, de proefboerderij en de wijnfabriek. Als Nederlanders volgden we er de Franse jezuïeten op in hun werk voor vooral de christenen in het land en in de regio. Even later kwam er een kleine groep Amerikaanse jezuïeten bij, die waren verdreven uit Irak. We beseften dat ons werk zich verder uitstreckte dan Libanon en de christelijke gemeenschappen.

“Frans observeerde, stelde vragen, hij prikkelde en zette aan tot reflectie”

Het strekte zich ook uit tot Syrië. We gingen graag naar Syrië, het grote buurland, een land met een grote cultuur en met open, aardige, gastvrije mensen. Natuurlijk, het regime was – toen ook al – autoritair onder de vader van de huidige president. We konden er toen wat lacherig over doen. “Als we willen praten, dan maar liever in de tuin. Je weet nooit waar er binnen verborgen microfoons zijn aangebracht...”

Assad-regime

Ondanks de repressie van de laatste jaren bleef Frans hoopvol over het huidige regime in Syrië, dat hem ook gesteund heeft in zijn werk:

‘Persoonlijk vind ik dat deze regering moet blijven, ondanks alle moeilijkheden, en moet doorgaan op de weg van de hervormingen. Het grote probleem is wel de gewapende groeperingen die alles doen om de regering ten val te brengen om dan een soennitisch bewind te krijgen.’

Anders dan anderen

Ik volgde Frans naar Libanon, Frans volgde mij later op als inter-naatsleider op het college in Zeist. Uit het beeld dat oud-leerlingen nu van hem schetsen herkennen we Frans, zoals hij is doorgegroeid, eenmaal terug in Syrië.

Al snel werd duidelijk: Frans is anders dan anderen. Een man wars van status en conventies met waarachtige aandacht voor zijn jongens. Het lukt Frans in korte tijd het vertrouwen van de groep te krijgen. Zijn vermogen je het gevoel te geven dat je bijzonder bent, dat je er toe doet, is meesterlijk. Hij observeerde, stelde vragen, hij prikkelde en zette aan tot reflectie. (Ronald Wijs)

Die houding was de kracht van Frans, die hem gerespecteerd en be-mind maakte bij mensen uit de verschillende kampen in Syrië, tijdens zijn laatste jaren. De messen stonden scherp tegenover elkaar: voor of tegen het regime. De kerkelijke hiërarchie koos voor het re-gime, sommige christenen even duidelijk voor het andere kamp. Ook binnen de sociëteit was die tegenstelling soms scherp voelbaar.

Arabische lente

Frans was wars van slogans en gemakkelijk lijkende oplossingen en hij kon daar ook scherp over zijn, ook tegenover de oplossingen die de westerse wereld aandroeg:

En dat allemaal om een ‘Nieuw Midden-Oosten’, het troetelkind van de buitenstaanders, die ons alsmaar uit eigenbelang de les willen le-zen op een huichelachtige paternalistische manier. Ze hebben het voor ons uitgevonden: ‘de Arabische lente’. Maar het gaat hier niet over onze lente, maar over hun lente hier, als verlengstuk en ver-momming van hun winter.

Verbazingwekkend vrij

Maar als het om mensen ging, weigerde Frans partij te kiezen en zo bleef hij de vertrouweling van velen, christenen en moslims.

Niets was belangrijker voor Frans dan de zorg voor de persoon – met een voorkeur voor de armsten en gehandicapten. Hij was een man die verbazingwekkend vrij was – hetgeen vaak een bepaald aantal mensen irriteerde, maar die tegelijkertijd het geheim van een ontplooid leven liet zien aan priesters en leken, aan gelovige en ‘ongelovige’ jonge mensen. (Hans Putman SJ)

Broederschap

Syrische vluchtelingen. Al lang voor wij ermee werden geconfronteerd, was dat een levende realiteit binnen het land zelf. Frans schrijft erover in 2012:

Ongeveer anderhalve maand geleden hebben wij hier in ons huis veertig moslimvluchtelingen uit andere streken opgevangen: zeven families met man, vrouw en kinderen. Tot nu toe wonen ze bij ons, en wij zijn één grote familie geworden. Mede dankzij hulp van anderen kunnen we zorg voor hen dragen.

Ze hoorden ook dat ik met de overgebleven christenen (vooral orthodoxen) Palmzondag wilde vieren. Ze zeiden toen tegen mij: ‘De kerk ligt vol stof van al die bombardementen. We gaan samen de kerk schoonmaken en dan komen we zondag ook in de mis.’ Zo gebeurde het ook. Palmzondag zaten ze samen met de orthodoxen in de mis, hun kinderen met hun mooiste kleren op de eerste rij. Wij hebben ook een imam bij ons wonen, met zijn vrouw en kinderen. Die heb ik toen gevraagd tijdens de mis een tekst uit de Koran voor te lezen. Dit deed hij met veel enthousiasme, en zowaar kwam hij ook nog met

een mooie preek voor de dag, over broederschap. En toen wilden ook de meesten communiceren. De vrouw van de imam kwam er ook aan. Toen gingen al mijn dogmatische neigingen (voor zover die ik nog heb of ooit gehad heb) de mist in.

Informatie

Dit artikel is een verkorte versie van een toespraak die Jan Peters hield bij de presentatie van het boek Frans van der Lugt sj 1938-2014. Bruggebouwer en martelaar in Syrië. Gebruikte citaten zijn uit dat boek afkomstig.- Jan Peters, s.j.

Groots opgezet Duits dialooghandboek

Volker Meißner, Martin Affolderbach, Hamideh Mohaghegi, Andreas Renz, redactie, Handbuch Christlich-Islamischer Dialog. Grundlagen-Themen-Praxis –Akteure. Georges Anawati Stiftung Schriftenreihe 12, Freiburg, Basel, Wien, Herder Verlag, 2014, 494 blz € 29,99

Van de vierhoofdige redactie hebben Meißner en Renz een functie in de r.-k. kerk. Affolderbach was islamreferent van de Evangelische Kirche in Duitsland (EKD). Ze vervullen alle drie ook leeropdrachten. Mevrouw Mohaghegi is sji'itisch en verbonden aan de universiteit van Paderborn. Van de overige meestal hooggekwalificeerde één en vijftig medewerkers hebben veertien een moslim-, vijftien een rooms-katholieke- en achttien een protestantse achtergrond. Eén medewerker vertegenwoordigt de oosters-orthodoxe traditie en één de Alevieten. Van twee vrouwen wordt alleen de academische functie vermeld, niet tot welke religie ze behoren. Zeventien auteurs zijn vrouw.

Deze bespreking biedt een overzicht van de inhoud. Mijn kritiek volgt eveneens de orde van de vier hoofddelen van het handboek (zie de ondertitel). Het handboek wil via bevordering van dialogen op alle niveaus bijdragen aan een vreedzaam en rechtvaardig samenleven van mensen met een verschillende religieuze en culturele achtergrond, waarbij ieder de eigen identiteit kan beleven, zonder dat dit afbreuk doet aan anderen. Daarbij wordt behalve aan Duitsland ook aan de pluriforme samenleving in Oostenrijk en Zwitserland gedacht. Zie deel 4.5 en 4.6. Na vijftig jaar ervaring acht men de tijd gekomen een genuanceerd op wisselende situaties toegesneden beeld van dialoogmodellen aan te bieden om conflicten te voorkomen en op te lossen. Bij conflicterende "waarheden" dienen confrontatie en polemiek te worden vermeden.

In **deel 1 Grundlagen** of wel basisvragen komen in negen essays motiveringen en doelstellingen ter sprake. Allereerst door drie redacteurs ieder vanuit eigen confessie en perspectief. In het katholieke perspectief 1.1 ontbreekt Anselmus van Canterbury en in de protestantse bijdrage had niet alleen Luther, heel Duits overigens om alleen hem te noemen, maar ook Calvijn vermeld moeten worden. Kattan stelt vanuit orthodox perspectief botsende waarheidsvragen en vijandbeelden aan de orde. Naast sji'itische en alevitische bijdragen ontbreekt een soennitisch perspectief. Anhelm schetst de politieke en maatschappelijke context van het seculiere Duitsland, waarin steeds minder mensen religieus actief zijn. Maar statistieken over spreiding en concentraties van moslims ontbreken. Ook de rechtspositie van religieuze gemeenschappen wordt besproken. Een godsdienst historische beschouwing over hoe christenen en moslims naar elkaar kijken en een sociologisch onderzoek naar betrokkenheid en motivering sluiten het eerste deel af.

Deel 2 Themen is het omvangrijkste met vijftien bijdragen met telkens twee auteurs, een christen en een moslim (blz. 93-257) . Het bevat een “kleine dogmatiek” betreffende relaties tussen islam en christendom over onderwerpen zoals God als schepper en rechter, Bijbel en Koran, Abraham als gemeenschappelijk stamvader, Jezus profeet of Gods zoon, Mohammed voorbeeld voor moslims en interpellatie aan christenen, christelijke en islamitische antropologie, barmhartigheid en lijden, ethiek en verantwoordelijkheid, mensenrechten, gerechtigheid, vrede en geweld, partnerschap, huwelijk en gezin, kerk en oemma, gebed en spiritualiteit, getuigen en de relatie tussen dialoog en zending c.q. *da'wah* (nodiging tot de islam), hoop en heil hier en nu en na dit leven.

Een bijzonder rijk hoofdstuk met veel originele bijdragen zoals bij voorbeeld die over mensenrechten. Maar het bezwaar van duo auteurs is dat netelige vragen soms worden vermeden. Ik noem de triniteitsleer, de beschuldiging van schriftvervalsing, de Armeense tragedie, Israël en de Palestijnen. Onderwerpen die in Nederland wel werden besproken. Onbegrijpelijk dat niet geschreven wordt over huwelijken tussen moslims en christenen. Een katholieke brochure wordt genoemd, maar handreikingen van de EKD en van de Conferentie van Europese Kerken (KEK) niet. De Duitse versie van de KEK tekst werd uitgegeven door de EKD.

Deel 3 over Praxis geeft in vijftien hoofdstukken overzichten van verschillende werksoorten en ontmoetingsplekken in het hele land. Ik noem: lokale ontmoetingen tussen kerk en moskee, gemeenschappelijke diensten bij speciale gelegenheden, dialooghuisen, zielszorg in moeilijke levensfasen als ziekte, dood en rampen, ontmoetingen en samenwerken in het onderwijs, in jeugdwerk, volwassenenonderwijs,

politiek, activiteiten van vrouwen, diaconaal werk, cultuur, sport, dialoogtrainingen, samenwerken in de media, bevordering van tolerantie en bestrijding van extremisme. Inspirerende bijdragen ook voor Nederlandse situaties. Ik mis in deze reeks ontmoetingen tussen voorgangers in kerken en moskeeën en tussen docenten aan theologische faculteiten. Vinden die niet plaats?

Deel 4 Akteure informeert over personen en organisaties van zowel christenen als moslims, die actief betrokken zijn bij dialoog- en samenwerkingsprojecten. De veelheid aan bij voorbeeld Turkse organisaties vertoont veel overeenkomsten met de grote variatie die we in Nederland kennen. Onderbouwing met cijfers ontbreekt evenwel. De vraag rijst of er genoeg Akteure zijn, gezien de grote uitdaging. Jammer dat het werk van enkele dialoogpioniers met een internationale uitstraling ontbreekt. Salim Abdullah en diens Islamarchiv en Moslimische Revue (sedert 1924) wordt gemist. Kent de redactie de indrukwekkende serie Religionen im Gespräch (9 banden), onder redactie van Reinhard Kirste wel? Alleen deel 9 van deze reeks staat in de bibliografie vermeld, verwijzingen naar de rijke inhoud ontbreken.

In het hoofdstuk over Oostenrijk zoekt men vergeefs naar de moslim dialoogpionier Smail Balic 1920-2002, aan wiens nalatenschap de universiteiten van Wenen en Sarajevo in 2006 samen een internationale conferentie wijdden. Historische terugblikken betreffende Duitsland zijn minimaal. Ook de internationale oriëntatie had sterker gekund. Zo had de EKD bijdrage best met gepaste trots mogen vermelden dat de Islamreferenten van deze kerk Jürgen Micksch en Michael Mildener, Christen und Muslime im Gespräch (1982) redigeerden. Met medewerking van The Churches Committee for

Migrant Workers in Brussel verschenen hiervan vertalingen in het Deens, Engels, Frans, Italiaans, Nederlands en Zweeds. Een Europees en oecumenisch succes. Dat de redactie de zendingsvisie van Orientdienst niet deelt is begrijpelijk, maar ze helemaal doodzwijgen getuigt van weinig openheid naar evangelikale christenen.

Het Handbuch is prachtig uitgegeven en rijk aan inhoud. Het is bovendien betaalbaar, maar nog niet het ideale naslagwerk, omdat mijns inziens de centrale redactie onvoldoende lette op mogelijke hiaten en tekortkomingen. Daarvan nog twee voorbeelden. Vermeld wordt dat Hans Küng, Gerhard Gäde en Reinhard Leuze Mohammed als profeet erkennen, maar zonder bronvermelding (139). Dat Kenneth Cragg, David Kerr en Anton Wessels dit al eerder deden komt de lezer niet te weten. Op blz 38 lezen we dat in de twaalfde eeuw in Toledo Griekse werken hoofdzakelijk in het Arabisch werden vertaald, de toenmalige taal van de wetenschap (vgl 78). Maar die vertalingen uit het Grieks waren eeuwen eerder al gemaakt in de omgeving van Bagdad. In Toledo vertaalde men uit het Arabisch in het Latijn. Zie Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society (2nd-4th/8th-10th centuries)*, London, Routledge, 1998. Het Duitse taalgebied kent blijkbaar geen tijdschrift als Begrip. Het Oostenrijkse *Religionen Unterwegs* zou voor dit doel misschien kunnen worden uitgebouwd. - Jan Slomp

Bekim Agai, Umar Ryad & Mehdi Sajid (red.), **Muslims in Inter-war Europe**. A Transcultural Historical Perspective, Leiden/Boston: Brill, 2015, 224 blz.

Umar Ryad is een kleinzoon van de beroemde Egyptische hervormer en intellectueel, Rashid Rida, die in het begin van de 20e eeuw actief

was. Hij heeft nu aan de universiteit van Utrecht een groot onderzoeksproject over Europese moslims in de periode 1918-1940. Deze bundel met artikelen is een eerste vrucht hiervan.

Een zeer originele bijdrage is die van Sjoerd van Koningsveld over westerse bekeerlingen tot de Islam. Van Koningsveld onderscheidt de eerlijke geloofszoekers die bij de nieuwe religie uitkomen van gedwongen bekeringen (bijvoorbeeld om je leven te redden) en opportunistische bekeringen. Tot de laatste categorie rekent hij de Leidse hoogleraar Christiaan Snouck Hurgronje die moslim werd om de islam echt in Mekka te kunnen bestuderen en ook om later in Nederlands Indië goed te kunnen onderzoeken wat de moslims echt denken. Een aantal vooraanstaande moslims hadden zeer lange tijd een intensieve correspondentie met de geleerde ‘bekeerde’ Nederlander, anderen geloofden hem toch niet echt. Zo had Rachid Rida zijn twijfels over de eerlijkheid van de Nederlander.

Umar Ryad zelf schrijft over de interne strijd in Engeland en Duitsland tussen strikte salafi moslims en de Ahmadiyah moslims, die het meest succesvol waren in het bouwen van moskeeën in Londen en Berlijn en het maken van bekeerlingen in het westen. Het blijkt dat ook de eerlijke bekeerlingen zelf wel klem kwamen te zitten in de interne strijd van de moslims. Klaas Stutje heeft een mooi artikel over de Indonesische studenten en anderen die in Nederland al een moskee wilden bouwen in 1929 en de Nederlandse bekeerling Mohammed Ali van Beetem. Het onderzoeksproject loopt nog tot 2019, dus daar horen wij nog wel meer van. – Karel Steenbrink

David Tomas & John Chesworth (red.), **Christian-Muslim Relations**. A Bibliographical History, Volume 7: Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600), Leiden: Brill, 963 blz.

Het team dat werkt aan een groot overzicht over relaties tussen christenen en moslims werkt gestaag door. In dit deel zien we de opmars van het Ottomaanse Rijk in rivaliteit met het Habsburgse Rijk van Oostenrijk en Spanje. Bosnië, Moldavië, Roemenië, Bulgarije zijn belangrijke gebieden, maar er is ook veel aandacht voor Duitsland, dus onder meer een bijdrage over Luther en de Islam (225-234). Op blz. 491-515 worden maar liefst 70 werken samengevat van 39 Kroatische auteurs, allemaal fel en kritisch over het Turkse imperium. Blz. 516-531 beschrijft het genre Turcica als een serie van ongeveer 800 pamfletten die in het Duits verschenen in de 16e eeuw, allemaal om de angst voor een overheersing door de Turken te verwoorden. Islamofobie is dus echt niet alleen van onze dagen. In de Rode Zee vond toen de strijd plaats tussen de Portugese expansie naar delen van Arabië, Perzië, en de overwinning op Egypte door het Ottomaanse Rijk. Het was heel sterk een Portugese eeuw.

Blz. 858-865 beschrijft het werk van een Portugese priester die in Nagasaki stierf, 1597, maar ook bekeringen van Moslim in Goa, India had meegemaakt. Blz. 816-819 gaat over een jezuiet, priester, die in 1570 in Rio de Janeiro stierf en het anti-islamitische idioom gebruikt om het heidendom van de indianen in Latijns Amerika te beschrijven. Bepaald geen boek waar je erg vrolijk van wordt omdat er meer haat, onwil om de ander te begrijpen, en zelfverheerlijking in voorkomen dan wil tot dialoog en begrip. Het belangrijkste 'lichtpuntje' is dan nog wel het initiatief tot een geloofsgesprek aan het

hof van de Mogul-vorst Akbar (die trekkend was tussen Lahore in het huidige Pakistan en Agra, nu in noordoost India), waar moslimgeleerden, boeddhisten, Parsis en katholieken bijeenkwamen (rond 1575-1605). Akbar construeerde er een eigen eenheidsreligie, de *Din Ilahi*. Maar die geforceerde harmonie van religies (blz. 889-896; 914-922) verdween na zijn dood geruisloos. Opgelegde harmonie helpt dus ook niet. Eigenlijk is het in onze eigen eeuw nog niet zo rampzalig.– Karel Steenbrink

Beginselen van het christendom voor Turkse moslims

De Grieks-orthodoxe, Armeens apostolische, Syrisch orthodoxe, katholieke en evangelische kerken van Turkije hebben samen *De basisbeginselen van het christendom* uitgegeven. Sinds het concilie van Nicea in 325 na Christus is de eenheid van christenen nog nooit op deze wijze ten toon gespreid.

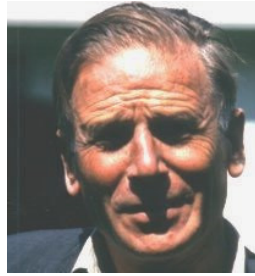
Van her en der

Het **Global Christian Forum** kwam van 1 tot 5 november bijeen in Tirana met als titel: Discriminatie, vervolging, martelaarschap: samen Christus volgen.

Deelnemende kerken waren: the Pontifical Council for Promoting Christian Unity (Roman Catholic Church), the Pentecostal World Fellowship, the World Evangelical Alliance, and the World Council of Churches. De organisatie gebeurde in nauwe samenwerking met de Orthodoxe autocephale kerk van Albanië, de Albanische Bisschoppenconferentie en de Evangelische Alliantie van Albanië. Zie: <http://www.globalchristianforum.org/>

Leuvense leerstoel Cusanus

De Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven is een leerstoel rijker. De familie van witte pater Charles Deckers, die in 1994 in Algerije werd vermoord na zich daar dertig jaar ingezet te hebben voor toenadering tussen mensen van verschillende religieuze overtuigingen, financiert met haar Stichting Cusanus vijf jaar lang de Cusanus-leerstoel voor academisch onderzoek en onderwijs over geschiedenis en praktijk van de interreligieuze dialoog en voor maatschappelijk debat over de rol van religie in conflicten in een globaliseerde wereld.

De nieuwe leerstoel draagt de naam van de vijftiende-eeuwse Duitse Nicolas van Kues, die als eerste de Koran naar het Latijn vertaalde en enkele maanden na de val van Constantinopel in zijn *De pace fidei* pleitte voor verzoening tussen de godsdiensten.

Zie: <http://www.lavigerie.be/spip.php?article1999>

Nobelprijs vrede voor kwartet nationale dialoog in Tunesië.

“Wij zijn gelukkig want het gaat om de erkenning en aanmoediging van de Tunesische democratie”, verklaarde aan het Agentia Fides pater Jawad Alamat, nationale directeur van het pauselijk missiewerk van Tunesie. Hij becommentarieerde de toekenning van de Nobelprijs voor de Vrede aan de nationale dialoog in Tunesie. “Wij leven in een toestand die niet eenvoudig is”, gaat hij verder. “De Nobelprijs betekent een forse aanmoediging en een eer voor Tunesië. Want dit land is niet alleen het land dat vanwege zijn revolutie een aardbeving teweeg heeft gebracht in de Arabische wereld en zo regimes in andere landen heeft omvergeworpen. Het wordt ook erkend

als het land dat vandaag de dag op weg is gegaan naar een democratie, moeilijk maar mogelijk in de Arabische en moslim wereld. Het is bemoedigend voor Tunesië maar ook een duidelijk signaal aan de Arabische wereld en aan Europa. Het laat zien dat ondanks alle obstakels opgeworpen door het terrorisme en ondanks sociale en economische omstandigheden, het mogelijk is een vreedzame confrontatie aan te gaan door dialoog en wederzijds respect. Wij danken God en al degenen die deze erkenning aan Tunesië hebben toegewezen.”

Het kwartet, gevormd in 2013, en samengesteld uit de UGTT, de vakbond van Tunesische arbeiders, de Unie van de Industrie, Handel en Traditionele Ambachten, de Tunesische Liga voor de rechten van de mens, en de orde van Tunesische advocaten. Dit kwartet heeft geijverd om Tunesië uit de politieke impasse te halen na de moord op twee mensen van de oppositie, Choukri Belaid en Mohammed Ibrahim. Dit heeft het land in staat gesteld het proces van democratische overgang te hervatten. - Bron: Agenzia Fides 9.10.2015

Vincent Feroldi

De landelijke dienst voor de relaties met de islam van de Franse Bisschoppenconferentie heeft een nieuwe directeur. Pater Vincent Feroldi is de opvolger van pater Christophe Roucou, van de Mission de France, die deze functie negen jaar heeft uitgeoefend.

Feroldi is eerst aalmoezenier geweest in het leger en in het ziekenhuis en bekleedde ongeveer dezelfde functies in het diocees van Lyon. Zijn ervaring met berberse moslims in

Marokko komt goed van pas in zijn relaties met de islam. Samen met Azzedin Gaci, rector van de moskee Othmaan in Villeurbanne, heeft hij een islamitisch-christelijk forum opgericht, dat elk jaar in Lyon een vijftigtal moslims, protestanten en katholieken bijeenbrengt uit alle hoeken van Frankrijk.

Feroldi spoort alle maatschappelijk verantwoordelijken aan om in beweging te komen vanuit een dynamische visie van de laïcité, waarin alle filosofische en religieuze stromingen een plaats hebben.

Frankrijk is in de laatste honderd jaar flink veranderd: het katholicisme heeft aan invloed ingeboet en de islam is de tweede godsdienst van het land geworden. Extremisme en vervolging van christenen in het Midden Oosten hebben de kloof alleen maar groter gemaakt en de misverstanden versterkt. Feroldi wil een betere kennis van de verschillende moslim stromingen, netwerken en federaties, een authentieke dialoog en een serieuze analyse van de rekrutering onder jongeren in de voorsteden voor de jihaad in het Midden Oosten.

Feroldi zal worden bijgestaan door twee paters dominicanen: Jean-François Bour van Tours et Jean-Jacques Pérennès, oud directeur van het Instituut voor Oosterse Studiën in Cairo.

